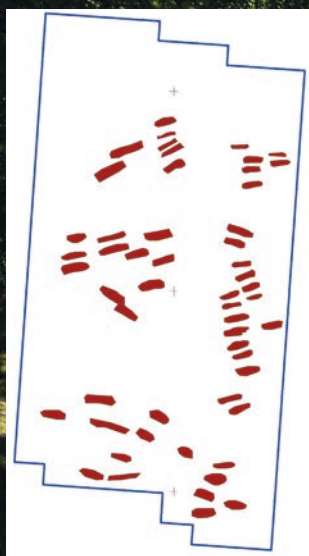

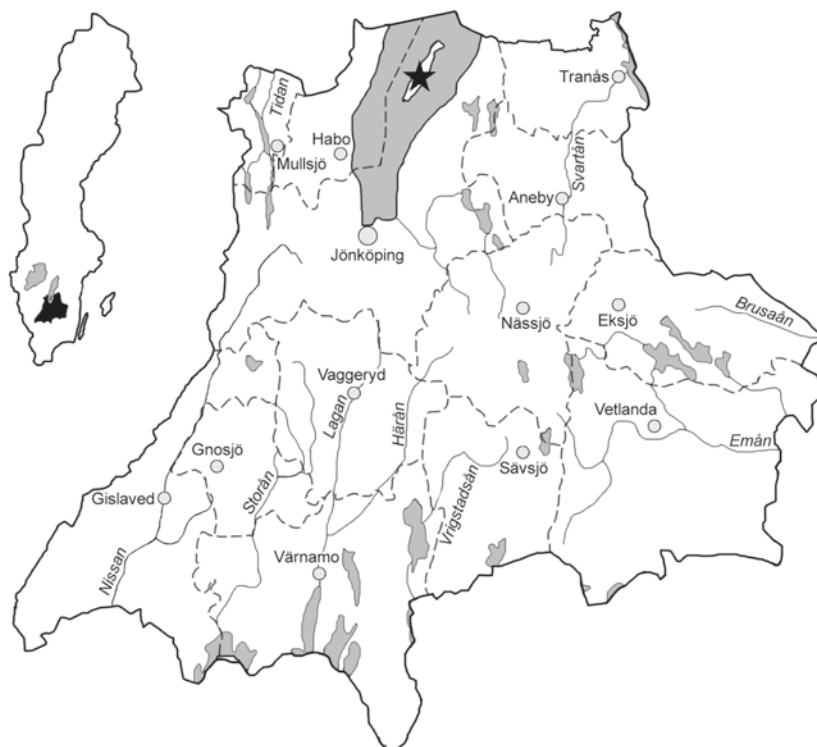
Georadarundersökning av Rysskyrkogården på Visingsö

RAÄ-nr Visingsö 41:1 på fastigheten Visingsborg 3:1,
Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län

Georadarundersökning av Rysskyrkogården på Visingsö

RAÄ-nr Visingsö 41:1 på fastigheten Visingsborg 3:1, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län

Rapport: Mikael Nordström och Lars Winroth
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor, Geografiska Grunddata samt Geodata (FUK) är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833, nr MS2012/03742 samt dnr i2012/1091.

ISSN: 1103-4076

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2017

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte	6
Förväntningar.....	6
Topografi och fornlämningsmiljö.....	6
Kort historik.....	8
Det stora nordiska kriget 1700–1721	8
Krigsfångarna flyttas till Visingsö.....	8
Krigsfångarna, vilka var de, och hur många?.....	9
Branden på Visingsborgs slott.....	9
Krigsslut.....	10
Äldre beskrivningar av Rysskyrkogården.....	10
Rysskyrkogården i de äldre kartorna.....	12
Resultat.....	14
Sammanfattning.....	21
Åtgärdsförslag.....	21
Administrativa uppgifter.....	22
Referenser.....	23
Tryckta källor.....	23
Otryckta källor.....	23
Arkiv.....	23
Kartunderlag.....	24

Bilagor

Bilaga 1. Lars Winroth: Rysskyrkogården på Visingsö. Georadarundersökning av begravningsplats, Visingsö, Jönköpings län. (OBS! Den digitala versionen av rapporten innehåller hela serien av georadarbilder i Bilaga 1).

FIGUR 1. Utdrag ur digitala kartan. Skala 1:10000

Inledning

I september 2016 utfördes en georadarundersökning av Rysskyrkogården på Visingsö. Karteringen med georadar utfördes av Lars Winroth och Laila Wing, Modern Arkeologi. Uppdraget var beställt av Grenna Museum och Jönköpings läns museum.

Rysskyrkogården, RAÄ-nr Visingsö 41:1, är närmast rektangulär och ungefär 42×25 meter stor, och begränsas av en låg jordvall, ca 3 meter bred och 0,3–0,4 meter hög. Vallen sluttar in mot kyrkogården. I vallen finns tre fördjupningar: en i mitten av norra kortsidan, en i mitten av östra långsidan och en i norra delen av västra långsidan. Det är svårt att avgöra om de är anlagda eller om det rör sig en nedslitning av vallen genom åren. Utanför vallen är ett grävt dike 1,5 - 2 meter brett och 0,2 - 0,4 meter djupt. I norr är en grusbro över diket, troligen sentida. Det karterade området uppgick till ungefär 1250 m².

Rysskyrkogården användes som begravningsplats för de ryska krigsfångarna på Visingsö åren 1716–1718. Sammanlagt beräknas ungefär 2000 personer ha varit krigsfångar på Visingsö (Jorikson 2006, s 63 och 141). Av dessa dog drygt 300 personer, varav flertalet var ryssar, men också ukrainska kosacker, danskar, tyskar, holländare mfl. Men frågan är om de andra krigsfångarna av andra nationaliteter och trosuppfattningar också begravdes på Rysskyrkogården.

FIGUR 2. I en liten glänta omgiven av ekskogsplantering ligger Rysskyrkogården på Visingsö. Här begravdes mer än 200 krigsfångar åren 1716–1718. Foto Mikael Nordström.

FIGUR 3. Fornlämningsbilden runt Rysskyrkogården (RAÄ-nr Visingsö 41:1), som karakteriseras av mellersta gravfältet i öster (RAÄ-nr Visingsö 29:1, 43:1), fossil åkermark (RAÄ-nr Visingsö 87:1) i väster och norr och en järnåldersboplats (RAÄ-nr Visingsö 156) strax sydväst om kyrkogården.

FIGUR 4. Medaljong av brons påträffad vid trädgårdsarbete ett 40-tal meter sydväst om Rysskyrkogården sommaren 2014. Föremålet är ca 7 cm i diameter och har en kristusliknande figur infälld i en gjuten ram (RAÄ-nr Visingsö 215). Foto Anna Ödeén.

Hela georadarundersökningen med utförlig beskrivning av metod och tolkningar finns i BILAGA 1.

Rapporten är sammanställd av Mikael Nordström och Lars Winroth, där den sistnämnde ansvarar för analys och tolkningarna av georadarbilderna.

Syfte

Syftet med georadarkarteringen var att om möjligt få en bild av

- om det finns massgravar eller om det är strukturerade individuella gravläggningar?
- hur många gravar som finns på kyrkogården?

I förlängningen finns tankar om att det skulle vara intressant att få veta mer bland annat om

- det finns skillnader i hanteringen av de döda?
- man kan fastställa nationalitet? Bland fångarna fanns flera olika nationaliteter, förutom ryssar bland annat danskar, holländare och engelsmän.
- det även finns kvinnor och barn begravda?

För att svara på de senare frågorna krävs naturligtvis en arkeologisk undersökning och någon sådan är för närvarande inte planerad. För beskrivning av metoden, se BILAGA 1.

Förväntningar

Vad kan man förvänta sig att hitta på en kyrkogård som är ägnad att hysa framför allt rysk-ortodoxa gravar? Det är rimligt att anta att gravplatsen varit ordnad, där man markerat gravarna med någon form av kors för att undvika att man grävde sönder dem vid återkommande begravningar.

Det handlar om jordbegravningar, där den döde sannolikt placerats med ansiktet vänt mot öster. Det brukar innebära att nedgravningarna är orienterade i ungefär öst-västlig riktning.

Enligt tradition ska den döde placeras med korslagda händer. Vanligt är att ett kors placeras i den dödes hand och en ikon läggs på bröstet (Erman & Norgren 2004, s 83f). Huruvida det förekom även här kan endast en arkeologisk undersökning svara på.

Frågan är naturligtvis vilka möjligheter man hade att genomföra begravningen enligt sina traditioner och sedvänjor.

Topografi och fornlämningsmiljö

Rysskyrkogården ligger på en höjdstreckning mitt på Visingsö, strax väster om stora vägen ner mot Näs, ungefär 900 meter västnordväst om Brahekyrkan och 1300 meter västnordväst om Visingsborgs slottsruin.

Kyrkogården omges av ekskogsplanteringen i norr och väster. Söder och öster om kyrkogården ligger villabebyggelse.

Bara drygt 100 meter öster om Rysskyrkogården ligger det mellersta gravfältet (RAÄ-nr Visingsö 29:1 och 43:1). I ekskogsplanteringen, i väster och norr, finns fossil åkermark i form av tegplöjda parceller, 3-4 meter breda och orienterade i Ö-V riktning (RAÄ-nr Visingsö 87:1). De är sannolikt tillkomna under andra hälften av 1700-talet och början av 1800-talet. Från 1830-talet och framåt kom området att planteras med skog.

Strax SV om kyrkogården hittades vid trädgårdsarbete 2014 ett spänne eller medaljong av brons (RAÄ-nr Visingsö 215). Föremålet är ca 7 cm i diameter och har en kristusliknande figur infälld i en gjuten ram. Det har sannolikt en koppling till Rysskyrkogården. Fyndet förvaras på Jönköpings läns museum.

Ett 60-tal meter SV om Rysskyrkogården undersöktes 2007 del av en förhistorisk boplats med tyngdpunkt i äldre järnålder (RAÄ-nr Visingsö 156). Drygt 270 anläggningar dokumenterades, bland vilka kunde urskiljas tre huskonstruktioner. Från förromersk järnålder härrörde ett cirka 28 meter långt, treskeppigt långhus och ett fyrstolpshus från folkvandringstid samt ett mindre långhus utan klar datering. Till boplatsen hörde också ett antal härdar, gropar, rännor, nedgrävningar samt en hägnad (Ödeén 2009).

FIGUR 5. Minnesmärken upprest 1995 av Braheskolan, Ryska ambassaden i Sverige och Förbundet för utveckling och teknisk-ekonomiskt samarbete i S:t Petersburg. Skylttext se nedan. Foto Mikael Nordström.

FIGUR 6. Minneskors upprest på Rysskyrkogården 1965. Detalj se nedan. Foto Mikael Nordström.

Kort historik

Krigsfångar från Ryssland, men även från andra nationer, förvarades på Visingsö från början av 1716 till årsskiftet 1718/1719. I huvudsak hölls de inspärrade på Visingsborg (Jorikson 2006, Schartau 1916). Under perioden användes den så kallade Rysskyrkogården som begravningsplats för de ryska krigsfångarna på Visingsö. Det är oklart om även fångar av andra nationaliteter har begravts där.

Det stora nordiska kriget 1700–1721

Sedan 1700 var Sverige i krig med Ryssland. Till en början var svenskarna framgångsrika med segrar bland annat vid Narva i november 1700 och Fraustadt i februari 1706. Sammanlagt togs tiotusentals fångar men alla fördes inte till nuvarande Sveriges fastland. En del släpptes direkt efter att ha avvärjats, då kapacitet att ta hand om fångarna saknades (Villstrand 2011, s 204). Totalt beräknas ungefär 13500 fångar ha förts till Sverige under det stora nordiska kriget 1700–1721 (Henriksson 2017, 259).

Efter slaget vid Poltava i juni 1709 vände krigslyckan och efter att ha kapitulerat hamnade mer än 20 000 svenskar i rysk fångenskap, inte bara män utan också kvinnor och barn (Villstrand 2011, s 213).

Krigsfångarna var viktiga, dels som arbetskraft då många män var ute i kriget, dels som bytesvara för att få tillbaka svenskar i rysk fångenskap.

Kriget bedrevs på flera fronter. På ryssarnas sida stred bland annat ukrainska kosacker, sachsare och preussare. Danskarna tog också tillfället i akt att försöka återta de skånska landskapen. En koalition hade ingåtts mot Sverige redan 1699 av Sachsen, Danmark och Ryssland. Under 1710 togs flera tusen danskar tillfånga, bland annat efter slaget vid Helsingborg i februari, varav en del så småningom kom att hamna på Visingsö. Även engelska och holländska handelsmän som försökte bedriva handel med ryssarna tillfångatogs (Schartau 1916, s 246 252).

För en utförlig redogörelse av krigsfångarna i Sverige under de aktuella åren hänvisas till artiklar av Sigurd Schartau (1916), Helge Almquist (1942 mfl), Håkan Jorikson (2006) samt Håkan Henriksson (2017).

Krigsfångarna flyttas till Visingsö

Fram till 1715–1716 var krigsfångarna utplacerade runt om i landet. De var inhysta hos borgerskap och bönder och fick arbeta för att få ihop till ett mål mat (Schartau 1916, s 250). De behandlades många gånger ganska väl och kunde röra sig med viss frihet, medan andra hade krävande arbete, bland annat vid smedjan i Jönköpings slott (Schartau 1916, s 247). När uppgifter om den hårda behandlingen av svenska fångar i Ryssland, inte minst behandlingen av greve Carl Piper, nådde kungen beslutades i oktober 1715 att de

ryska fångarna skulle låsas in och övervakas bättre (Schartau 1916, s 249). Inledningsvis samlades många krigsfångar på Jönköpings slott, men där blev snart fullt. Då beslutade kungen i februari 1716 att de som inte fick plats där skulle skickas vidare till Visingsö för att inhysas på Visingsborgs slott. Successivt under året anlände allt fler krigsfångar till Visingsö (Schartau 1916, s 251).

Bland fångarna som fördes till Visingsö fanns några högt uppsatta officerare som tillfångatogs vid Narva och en diplomat i Stockholm, furst Andrej Jakovlevitj Chilkov. Officerarna blev något bättre behandlade och kunde föra med sig både familj och tjänare i fängelset. Furst Chilkov hade anlänt från Örebro slott i början av 1716. Chilkov, vars hälsa var dålig, dog den 9 november 1716. Han fördes först nästan två år senare, i augusti 1718 tillbaka till Ryssland för att begravas där (Schartau 1916, s 254; Jorikson 2006, s 79 f och 119). Att han skulle begravs på Rysskyrkogården förfaller således otänkbart, trots den stank som måste utgått från liket och förpestat tillvaron för de övriga fångarna.

Krigsfångarna - vilka var de, och hur många?

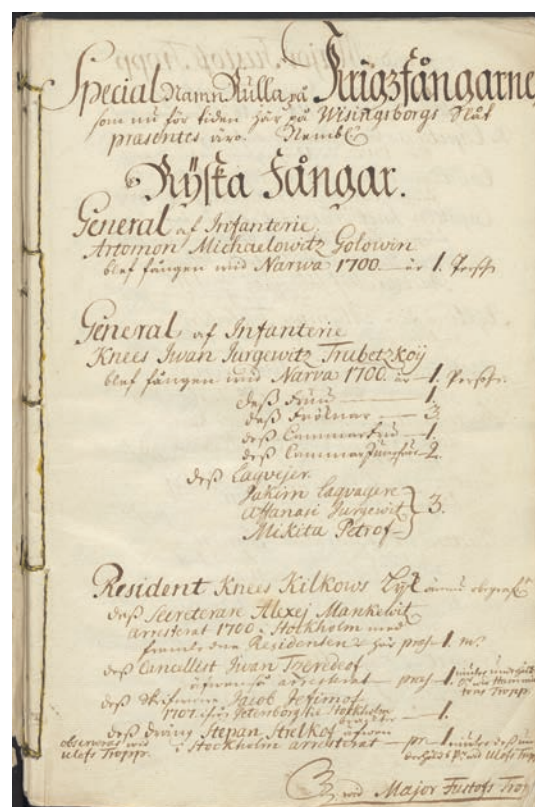
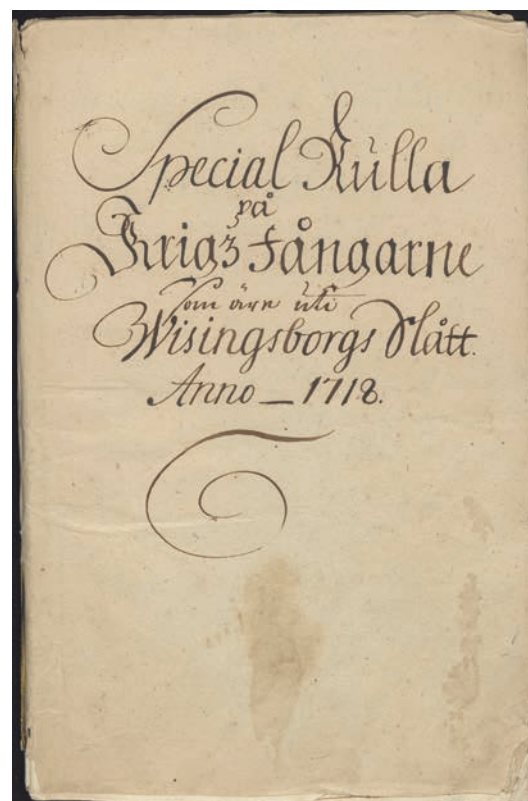
Det finns lite olika uppgifter om antalet krigsfångar som fördes till Visingsö, men en rimlig uppskattning ligger på ungefär 2000 sammanlagt (Jorikson 2006, s 51, 63 och 141).

Enligt en lista över fångarna daterad den 3 maj 1718 fanns då 1686 fångar på Visingsö, varav 1260 ryssar, 51 ryska kosacker, 4 tatarer, 176 ukrainska kosacker, 4 tyskar, 157 danskar, 20 holländare och 14 engelsmän (Riksarkivet Militaria, vol. 1524; Henriksson 2016, s 258).

Fram till den 3 maj 1718 hade 136 ryska fångar (varav 3 var ukrainska kosacker) samt 8 danskar dött på ön. Dessa finns listade med namn och dödsdatum i en förteckning över krigsfångarna i Riksarkivet (Henriksson 2017, s 258; Riksarkivet Militaria, vol. 1524). Därefter och till januari 1719 hade ytterligare 105 ”ryssar”, 62 danskar, 5 holländare, 2 engelsmän och 1 preussare avlidit på ön. Där saknas dock uppgifter om namn (Mejl Henriksson 2016-06-09). Totalt dog alltså 319 krigsfångar i fångenskap på ön. Frågan är hur många som begravdes på Rysskyrkogården? Var det bara ryssar eller personer med rysk-ortodox trosuppfattning?

Branden på Visingsborgs slott

Visingsös roll som krigsfängeläger kom till ett abrupt slut efter den eldsvåda som ödelade borgen natten till den 23 december 1718. Branden uppstod genom en olyckshändelse hos vaktmanskabet, och var inte anlagd av de ryska fångarna som ofta påstås (Jorikson 2006).

FIGUR 7. Utdrag ur Lista med förteckning över krigsfångar på Visingsö den 3 maj 1718. Riksarkivet Militaria vol 1524.

Dagen efter branden stod 1623 krigsfångar och frös på borggårdens. Överstelöjtnant Wolfrath, ansvarig för fångarnas bevakning, skrev att: ”de begynte att frysa och knorra, helst som största delen av dem äro nakna” (Schartau 1916, s 264; Jorikson 2006, s 88).

Den omedelbara lösningen blev att inkvartera fångarna i gårdarna på Visingsö. Enligt uppgift var det 26 fångar i var gård. I januari skickades 223 ryska fångar till Gränna och snart därpå fördes ytterligare till fastlandet (Jorikson 2006, s 88f).

Krigsslut

Kriget mellan Sverige och Ryssland kom till ett slut genom freden i Nystad i september 1721. I slutet av november 1721 skedde fångutväxlingar och de ryska krigsfångarna, som då uppgick till mellan 1300 och 1400, skickades med skepp till Reval, dagens Talinn (Henriksson 2016, s 258).

De flesta överlevande ryska krigsfångarna återvände till Ryssland efter krigsslutet, men i några fall kunde de bli kvar om de ingått äktenskap innan kungens förbud i november 1716. De var då tvungna att överge den rysk-ortodoxa läran och konvertera till protestantismen. Lagen skärptes ytterligare 1718 och äktenskap fick på inga villkor ingås mellan ryska fångar och svenska kvinnor, men det fanns trots det gott om nära förbindelser som också resulterade i barn. Det vittnar bland annat rättegångsprotokoll om (Jorikson 2006, s 130ff; Schartau 1916, s 267).

Äldre beskrivningar av Rysskyrkogården

Kyrkogården finns omnämnd och beskriven i några äldre källor. I samband med upprättandet av en karta över Rökinge 1767, knappt 50 år efter att kyrkogården upphört att användas, skriver lantmätare Nils Esping följande:

”Rysskyrkiogården med graf och wall omkring, anlagd av fängne Ryssar och Danskar 1718, nyttjas ej till något”. (Lantmäteristyrelsens arkiv: E127-24:1 Rökinge nr 1-9, avmätning)

Av beskrivningen framgår att den vall som omger kyrkogården sannolikt är ursprunglig. Tyvärr saknas uppgift om huruvida det då fanns några synliga spår ovan mark av gravläggningarna, till exempel gravvårdar.

Lantmätaren och häradstecknaren Jonas Allvin skriver på 1850-talet i sin ”*Beskrifning öfver Wista härad*” följande om rysskyrkogården:

”På Kungsgårdens egor vester om landsvägen är en rektangelformig plats, inom hvilken de af Konung Carl XII tillfångatagna Ryssar, som dogo under fångenskapen å Wisingsborg, blefvo begrafna, och kallas i anledning av deraf Rysskyrkogården; den är icke särskilt utmärkt, utan är införlifvad med den i rader ordnade ekplanteringen.” (Allvin 1993 [1859], s 154)

Hemmanen i Norra Gränden. Hela krono.		Äldre	Äldre	Äldre
Hustomt. A	hvarå äro upplade kälgårdar, af enlåde sand: lera			
1.	Sand: mager, N ^o 1. innehålla		7	
Åker - F.	är af öfkillig beskaffenhet, dels hård och stöf, röd lera, dels iöfver mera löst och sandblandad, gifwer högst 3 ^{te} kornet	85	21 ² / ₃	
G.	Sandjord kan gifwa emellan 2 ^{te} och 3 ^{te} kornet	8	11 ² / ₃	
H.	Örlyckan Sandjord lika med föregående	2	16	
I.	Rysslöckan Sandjord mager, 2 ^{te} N ^o 1. innehåller högst med kälgårdarne i beräkning blifwer sju man	5	1	
6.	Rysslöckan kyrkogården med graf och wall omkring, anlagd af fäng- ne Ryssar och Danskar 1718, nyttjas ej till något, innehåller 15 ^{te} kornet	107	24 ² / ₃	

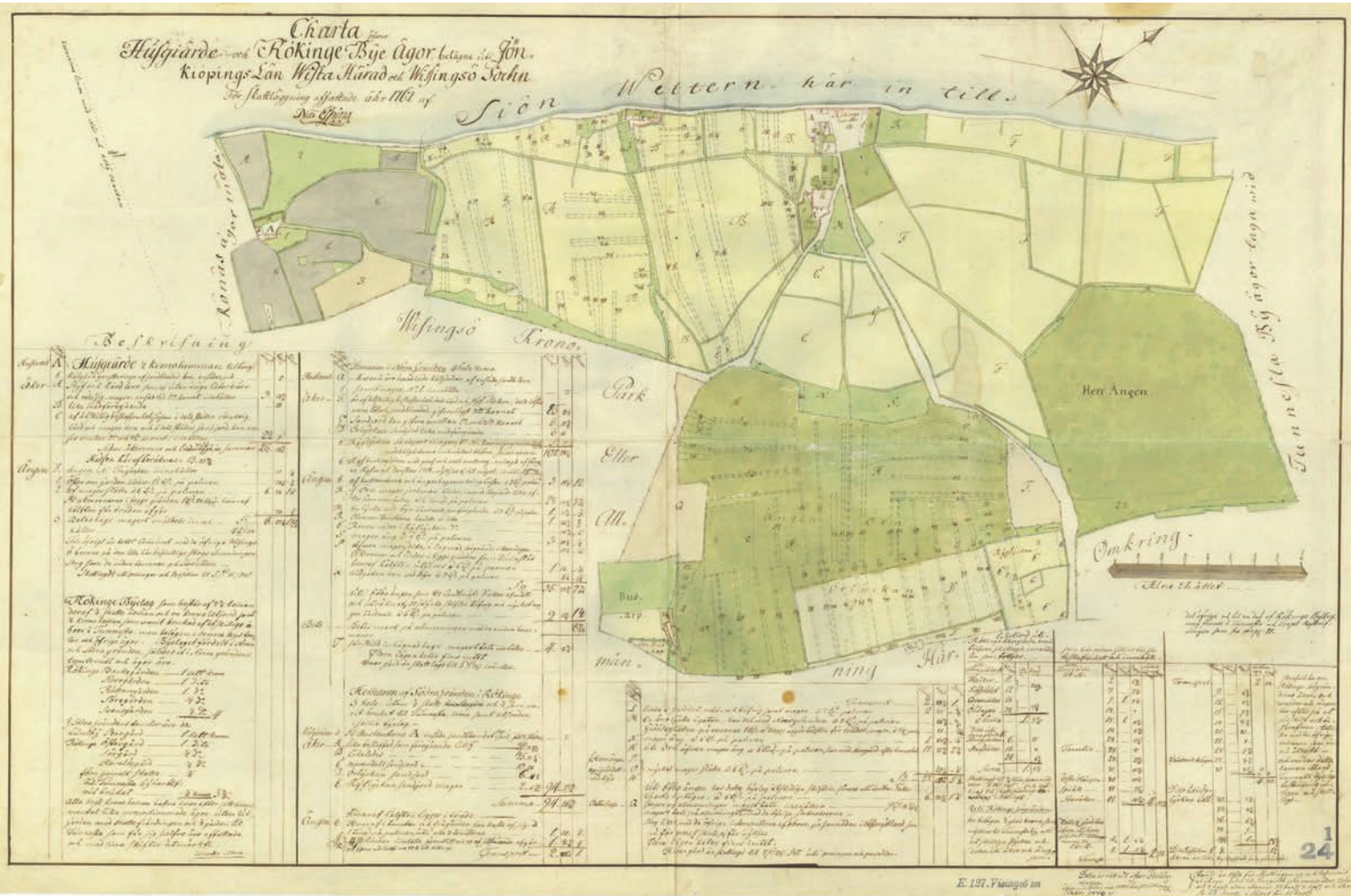
Av Allvins beskrivning skulle man kunna tro att det inte fanns en omgivande vall, något som dock torde vara fallet. Några gravmarkeringar nämner han inte heller.

Knappt 30 år senare berättar visingsöskildraren framför andra Wilhelm Berg i sitt verk "Visingsö jemte anteckningar om Visingsborgs grefskap" följande om platsen:

Omkring 500 fot vester om torpet 'Ryssland' ligger den s.k. Rysskyrkogården, som tjenade till hvilorum för dem som afledo under fångenskapen på slottet. Platsen bildar en rektangel om 190 fots längd och 110 fots bredd, innesluten af en uppkastad låg jordvall, och är på alla sidor omgifven af den unga ekplanteringen. Stället hållet fritt från buskar och träd och här och der ser man ännu tydliga spår af grafvar. De samtidigt med Ryssarne på Visingsborg förvarade Danska fångarne lära haft sin begravningsplats bredvid denna, men vester ut.
(Berg 1885, s 185f not 1)

Intressant att både Allvin och Berg anger att kyrkogården är omgiven av ekplanteringen. Från 1830-talet och framåt planterades stora mängder ek på ön för att säkra kronans framtida behov av virke till skeppsbyggeri (Kardell 1997, s 38). Dessförinnan tycks området runt kyrkogården har varit uppodlat, se nedan.

FIGUR 8. Ur texten till karta över Rökinge 1767. Den första närmare beskrivningen av Rysskyrkogården: "Rysskyrkogården med graf och wall omkring, anlagd af fängne Ryssar och Danskar 1718, nyttjas ej till något". (Lantmäteristyrelsens arkiv: E127-24:1 Rökinge nr 1-9, avmätning).

FIGUR 9. Avmätning från 1767 över Rökings ägor Lantmäteristytrelsens arkiv: E127-24:1 Rökinge nr 1-9, avmätning. Upprättad år 1767 av Nils Esping.

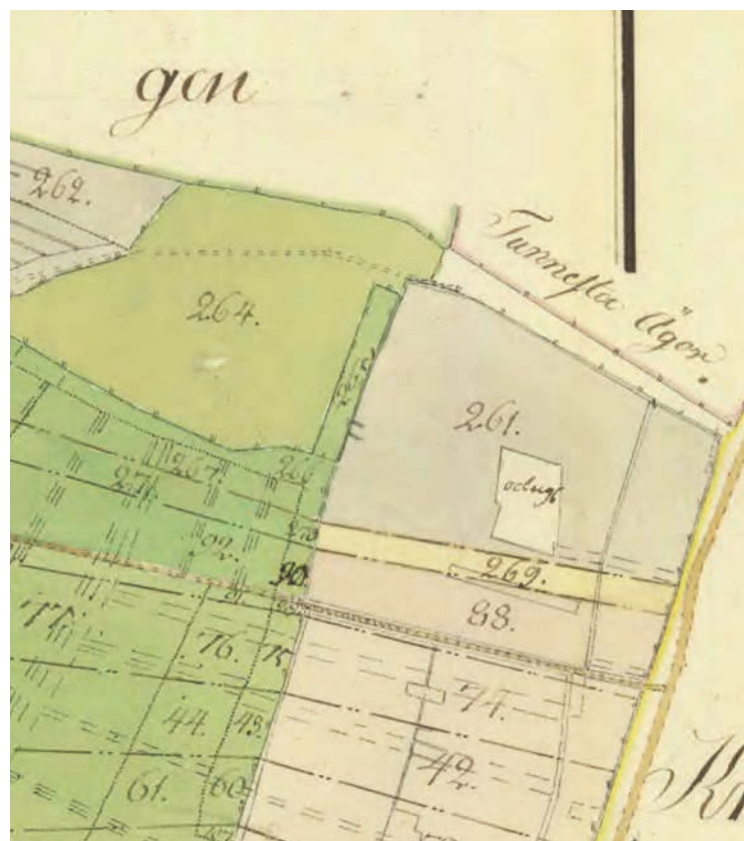
Rysskyrkogården i de äldre kartorna

Rysskyrkogården finns medtagen i några äldre kartor över Rökinge, bland annat en avmätning från 1767 (E127-24:1 Rökinge nr 1-9, avmätning. Upprättad år 1767 av Nils Esping) och i storskifteskartan från 1803 (E127-24:2 Rökinge nr 1-9, storskifte på inägor. Upprättad år 1803 Jonatan Montelin).

I båda kartorna omges Rysskyrkogården av åkermark. I 1767 års karta kallas området väster om gravplatsen för "Rysslyckan" och i 1803 års karta anges själva gravplatsen (med avseende på marken) att den är "oduglig". Vid båda tillfällena kan konstateras att marken runt kyrkogården är uppodlad och ingår i åkermark tillhörande Rökinge.

FIGUR 10. Utsnitt ur avmätning från 1767, där Rysskyrkogården är markerad som en rektangel med nr 6. Den omgivande åkermarken kallas Rysslyckorna. I kartans beskrivning anger lantmätare Nils Esping: "Rysskyrkogården med graf och wall omkring, anlagd av fängne Ryssar och Danskar 1718, nyttjas ej till något". Lantmäteristyrelsens arkiv: E127-24:1 Rökinge nr 1-9, avmätning. Upprättad år 1767 av Nils Esping.

FIGUR 11. Utsnitt ur storskifteskarta från 1803, där Rysskyrkogården är markerad som en rektangel med texten "odugl.". Karta från 1803. Lantmäteristyrelsens arkiv: E127-24:2 Rökinge nr 1-9, storskifte på inägor. Upprättad år 1803 Jonatan Montelin.

FIGUR 12. Laila förbereder karteringen genom att lägga ut raka linjer med snören. Foto Mikael Nordström.

FIGUR 13. Georadarn, Sensor & Software NogginPlus 500 MHz, är redo att starta. Foto Mikael Nordström.

Resultat av georadarkarteringen

Rysskyrkogården är i princip omgiven av ekskogsplanteringen och har så varit sedan mitten av 1800-talet. Dessförinnan var det åkermark runt om. Träden sätter sina spår även i den omgivande marken.

Större delen av undersökningsytan täcks av rötter från kringliggande lövträd. Rötterna ger med sitt vatteninnehåll blixliknande mönster och kan ses från 10 till 70 cm djup. Omfattande rotsystem försvårar tolkningsarbetet och kan i vissa fall ge mönster som felaktigt tolkas som fornlämning.

I tolkningsprocessen har tydliga nedgrävningar i öst-västlig riktning, med storlek kring 1×2 meter tolkats som grav. I det fall nedgrävningen är något otydlig, eller har störts av rötter så har den tolkats som möjlig grav. Nedgrävningar av annan storlek eller riktning har tolkats som grop. En tydlig friliggande reflektion, som troligtvis inte är av geologisk natur, har tolkats som reflektion.

Totalt har 54 stycken gravar tolkats i resultaten, fördelat på 18 tydliga gravar, och 36 möjliga gravar, se FIGUR 15. Gravarna är placerade i grupper och i ytans östra sida även i linjer. Djupet från ytan är omkring 1 meter och samtliga gravar saknar reflekterande material, såsom en kista. Se BILAGA 1, FIGUR 5 för exempel på hur tydligt kistgravar reflekterar jämfört med gravarna vid Rysskyrkogården. Gravarnas relativt ordnade placeringar och alltigenom lika djup borde tyda på att gravsättningarna har skett med viss samordning.

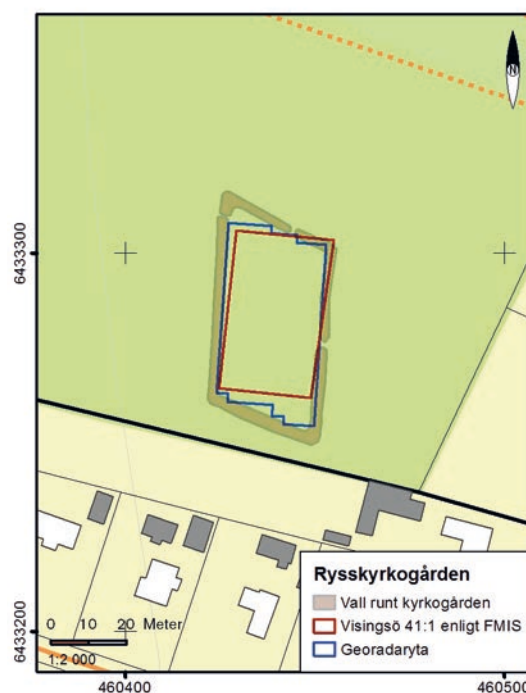
och kännedom om tidigare gravars placering och djup. Gravarnas centrum är förskjutet mot undersökningsytans östra del, vilket möjligtvis betyder att gravarna fortsätter utanför undersökningsytan. I så fall kanske även förbi den östra vällen. För redovisning av samtliga gravar för sig, se FIGUR 16.

Över hela undersökningsytan finns en större mängd gropar. Även om det mest sannolika är att detta är spår av borttagna träd så kan det inte uteslutas att vissa har med begravningsplatsens användning att göra. Framförallt två gropar, kring undersökningsytans mitt, som i botten har något som kraftigt reflekterar. Groparna är cirka 1 meter i diameter och drygt en meter djupa. Troligtvis är det sten som reflekterar i botten, men det skulle också kunna vara metall.

Det bör noteras att även om georadarundersökningen har fokus på begravningsplatsens lämningar, så är det inte otänkbart att vissa av tolkningarna, framförallt gropar, är spår av äldre tiders aktiviteter, långt innan platsen användes till begravingar.

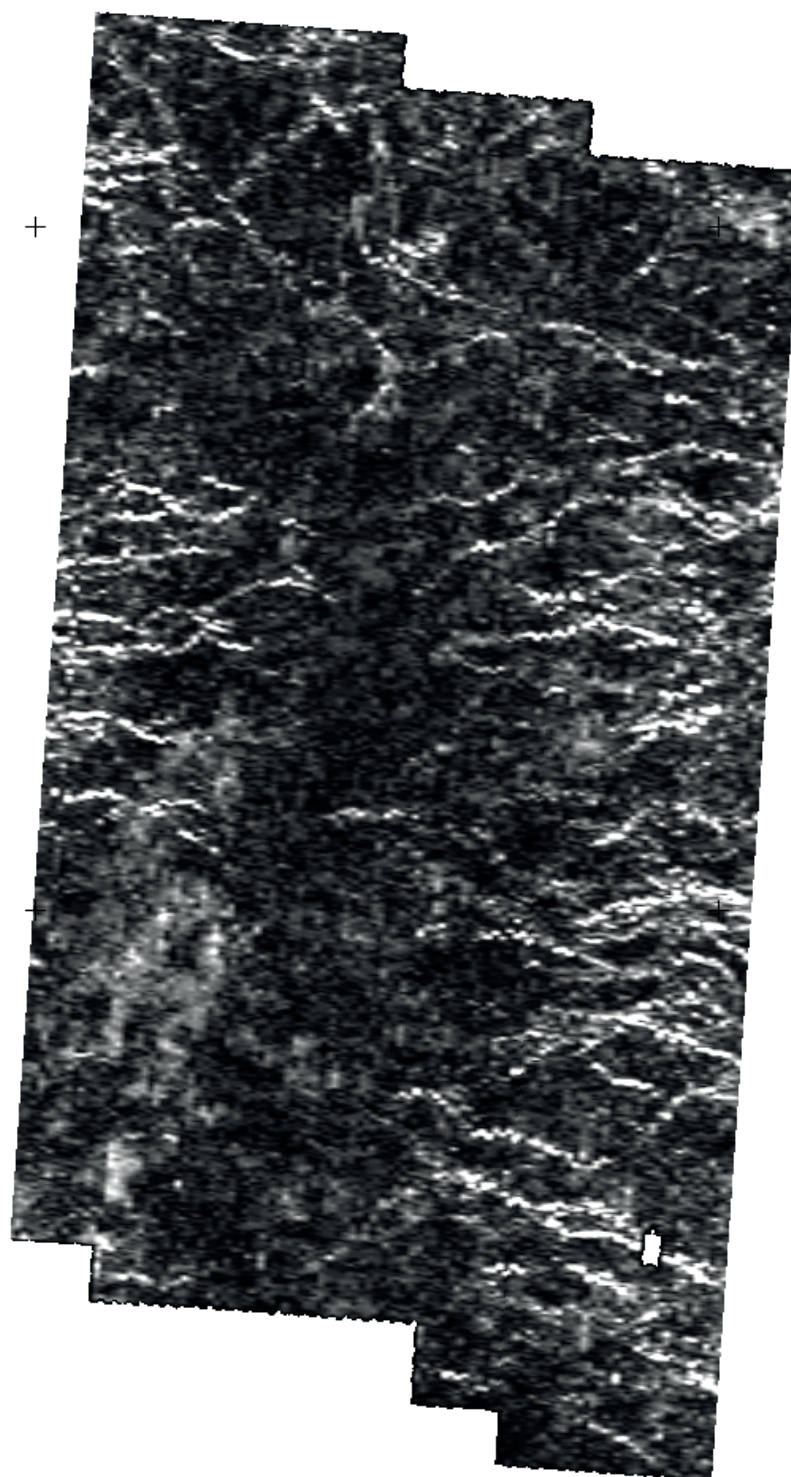
Eftersom endast 54 gravar på någorlunda sannolika grunder kunnat konstateras inställer sig frågan var de övriga mer 200 fångarna i så fall är begravda? En förklaring är naturligtvis att de också finns på gravplatsen, men att de inte kunnat fångas upp med georadarn, alternativt är de begravda på annan plats. Något som antyds vad gäller de danska fångarna, som enligt Wilhelm Berg (1885) ska vara begravda strax väster om kyrkogården, se ovan.

FIGUR 14. Lars Winroth karterar den nyklippta kyrkogården. Foto Mikael Nordström.

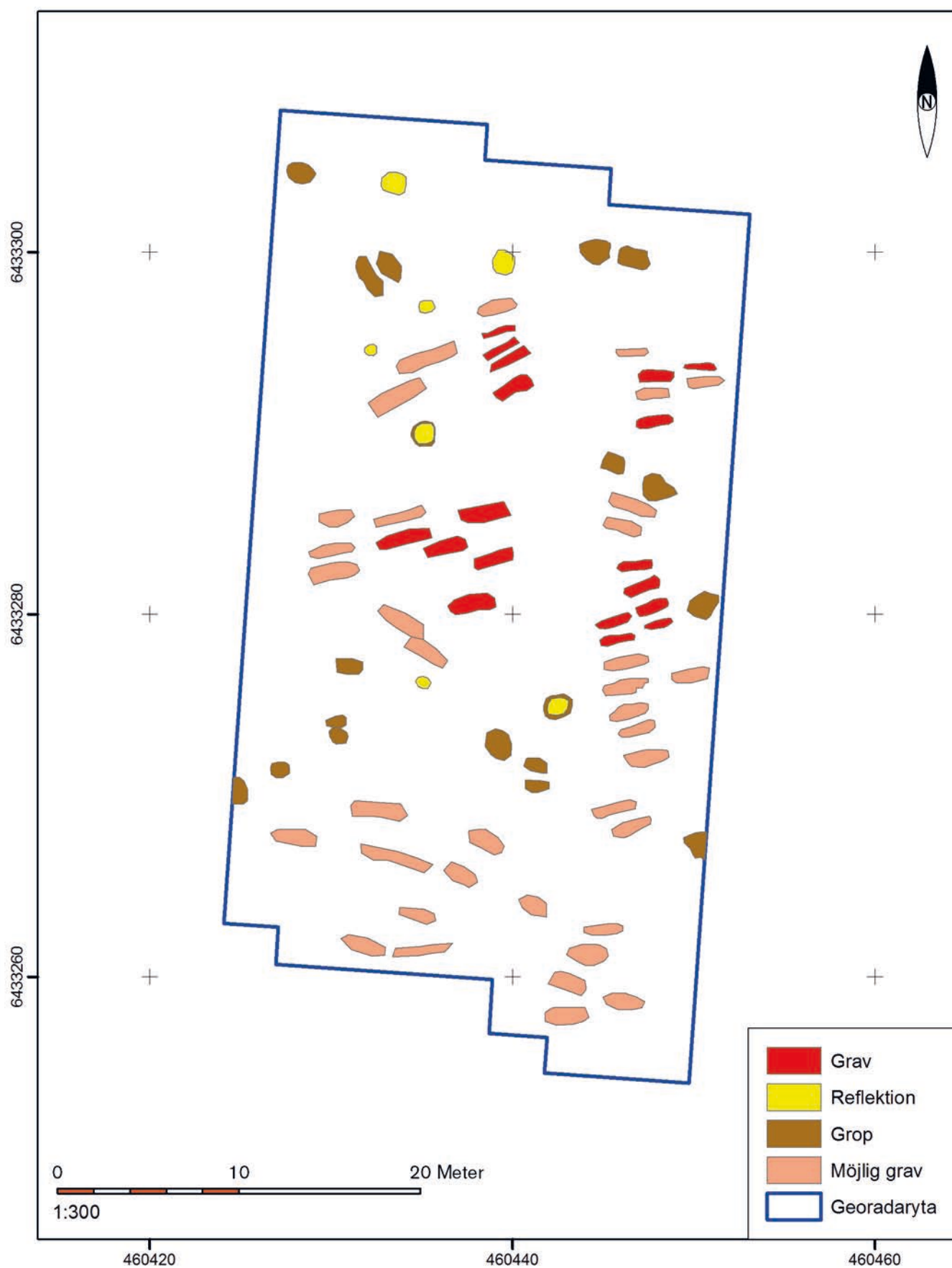
FIGUR 15. Rysskyrkogården. Kartering av den omgivande vällen i relation till fornlämningsområdet i FMIS, vilket uppenbarligen måste utvidgas. OBS det omgivande, ca 1,5 - 2 meter breda och upp till 0,4 meter djupa diket utanför vällen är inte med i kartan.

0450-0500 mm

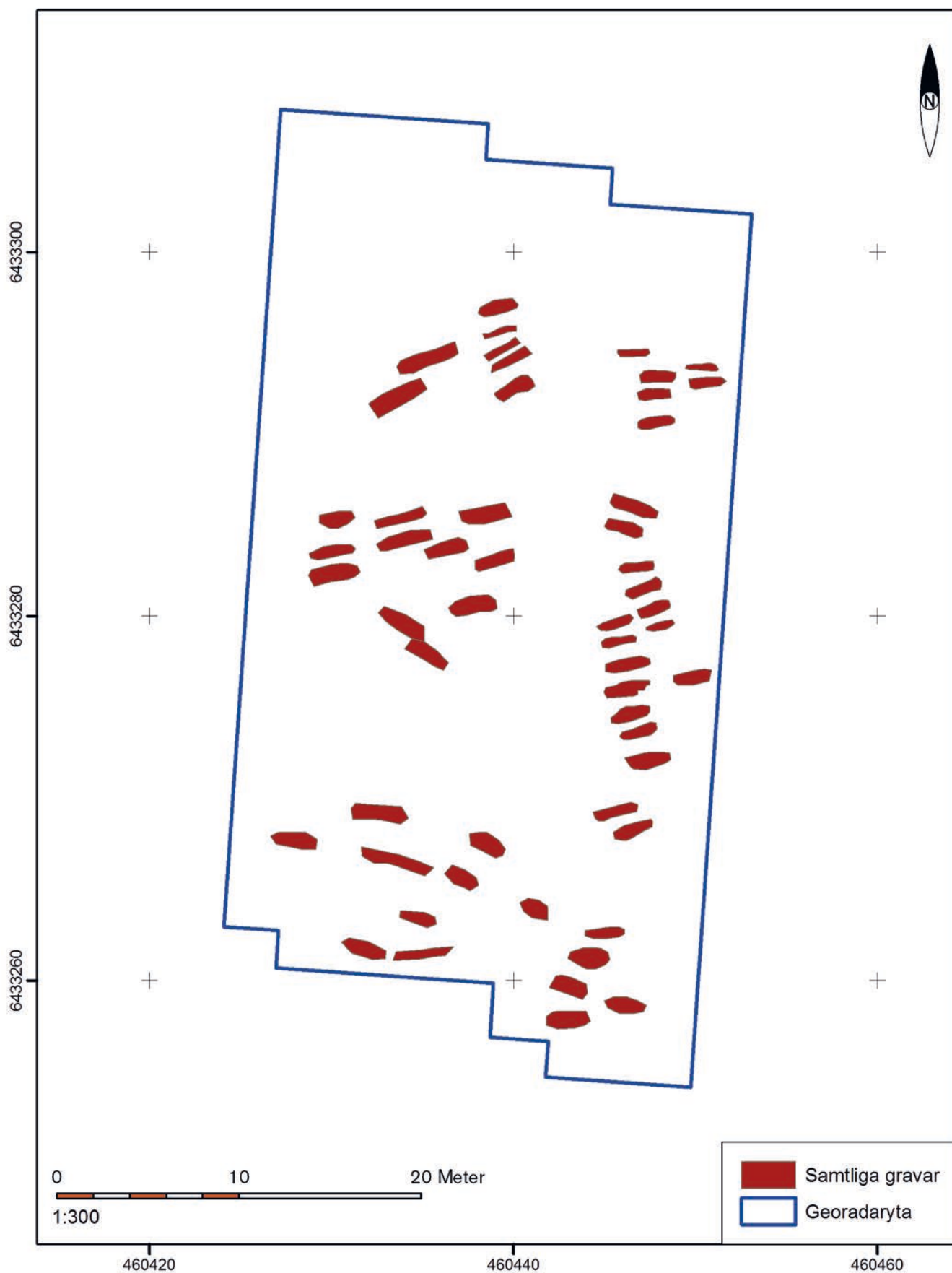

0 5 10 20 Meter

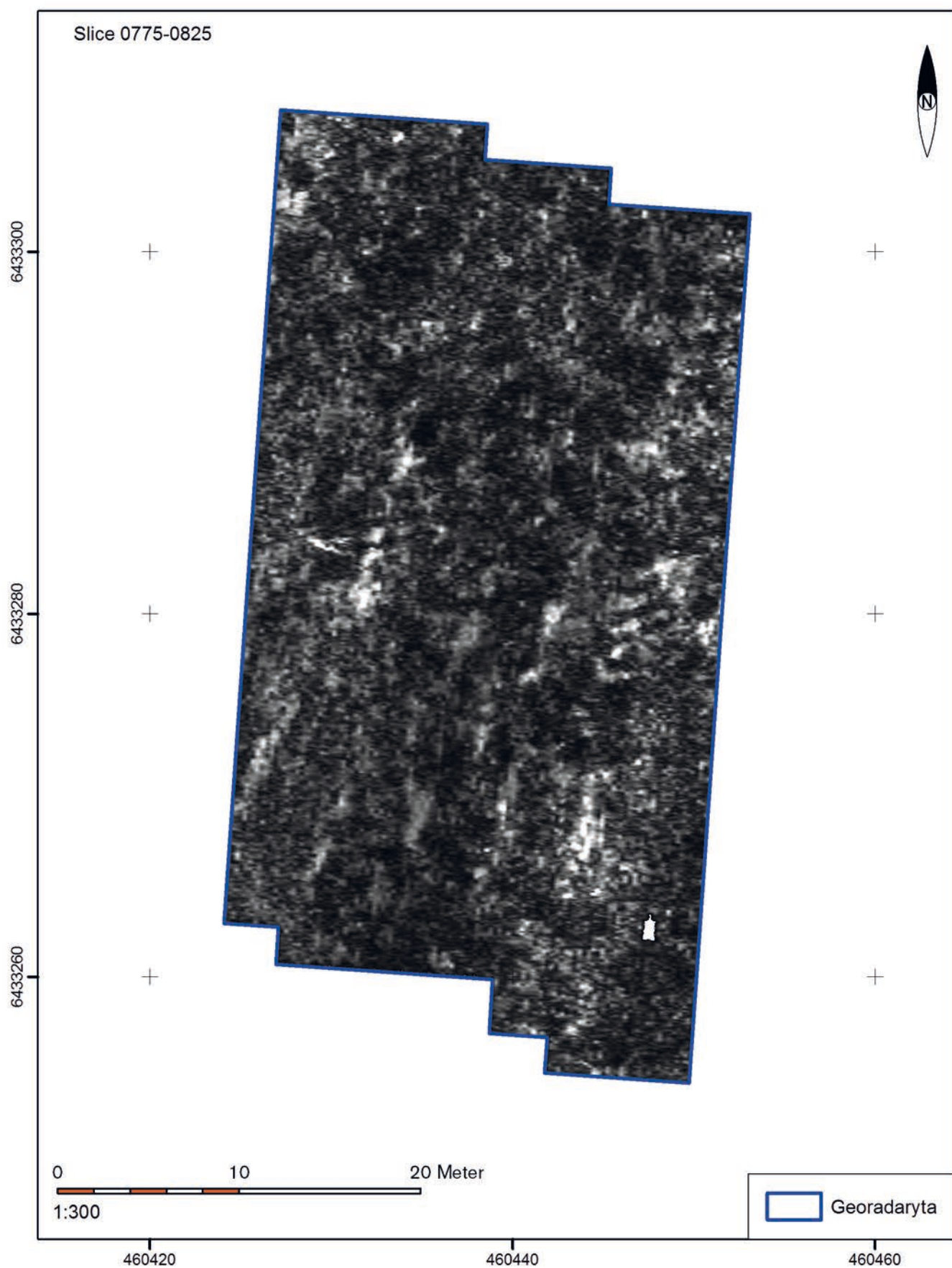
FIGUR 16. Rötter från omgivande träd, 45-50 cm djup. Rötter ger med sitt vatteninnehåll blixliknande mönster i resultaten från en georadarundersökning.

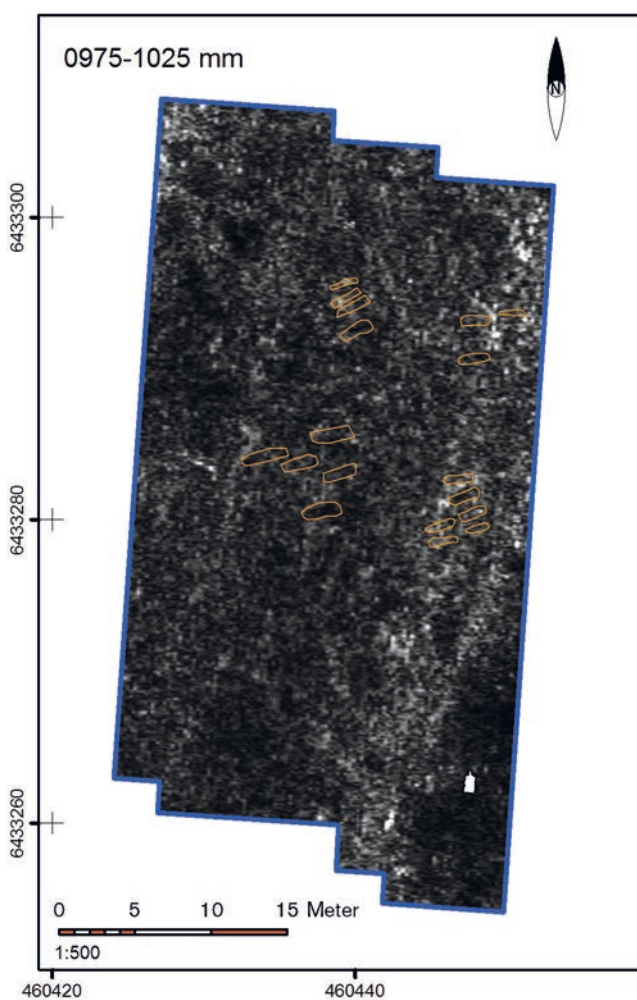
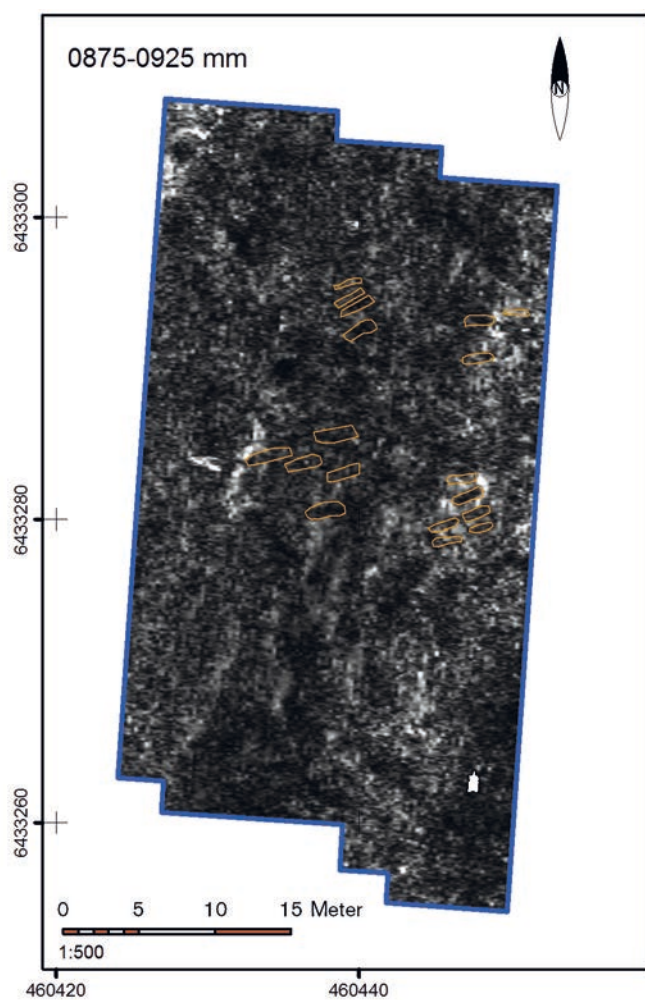
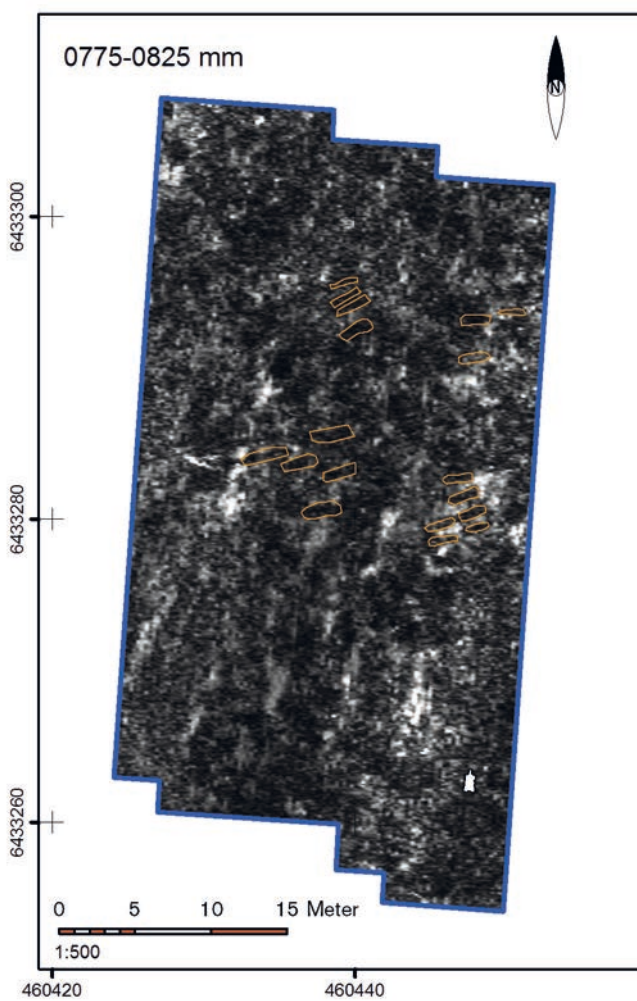
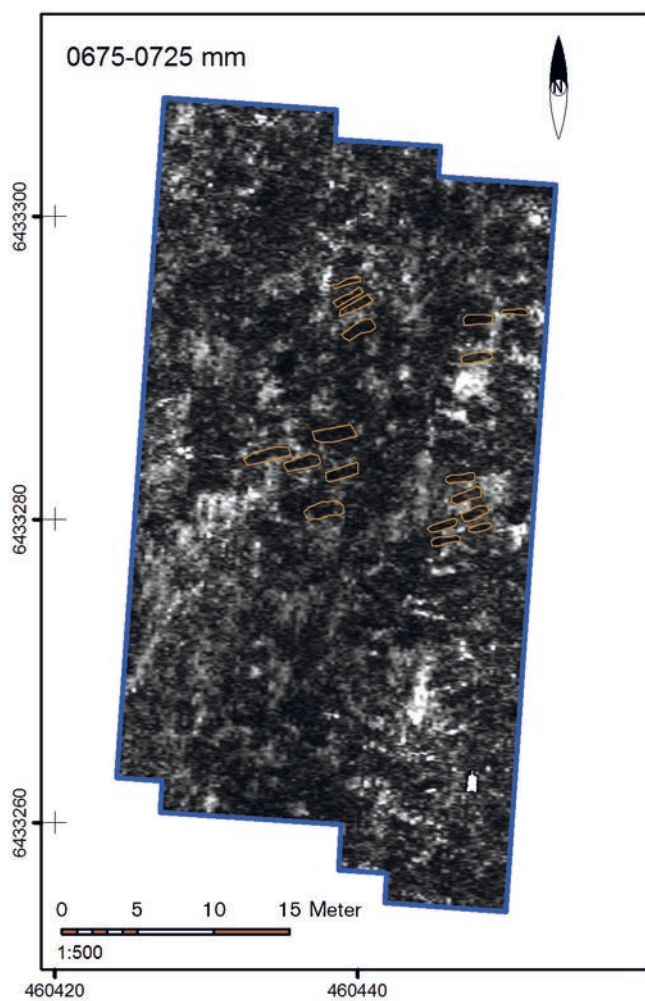
FIGUR 17. Tolkningarna.

FIGUR 18. Samtliga möjliga gravar.

FIGUR 19. Rysskyrkogården på ca 80 cm djup. Gravnedgrävningarna, som sannolikt inte innehåller kistor, kan ses som mörka avtryck mot en bakgrund av reflekterande geologi.

Sammanfattning

I september 2016 utfördes en georadarundersökning av Rysskyrkogården på Visingsö. Rysskyrkogården är närmast rektangulär och ungefär 42 × 25 meter stor, och begränsas av en låg jordvall och ett dike.

Rysskyrkogården användes som begravningsplats för de ryska krigsfångarna på Visingsö åren 1716–1718. Sammanlagt beräknas ungefär 2000 personer ha varit krigsfångar på Visingsö (Jorikson 2006, s 63 och 141). Av dessa dog drygt 300 personer, varav flertalet var ryssar, men också ukrainska kosacker och danskar mfl.

Syftet med georadarkarteringen var att om möjligt få en bild av om det finns massgravar eller om det är strukturerade individuella gravläggningar och få fram hur många gravar som finns på kyrkogården?

Totalt har 54 gravar tolkats i resultaten, fördelat på 18 tydliga gravar, och 36 möjliga gravar. Gravarnas relativt ordnade placeringar och alltigenom lika djup borde tyda på att gravsättningarna har skett med viss samordning och kännedom om tidigare gravars placering och djup.

Över hela undersökningsytan finns en större mängd gropar. Även om det mest sannolika är att detta är spår av borttagna träd så kan det inte uteslutas att vissa har med begravningsplatsens användning att göra.

Det bör noteras att även om georadarundersökningen har fokus på begravningsplatsens lämningar, så är det inte otänkbart att vissa av tolkningarna, framförallt gropar, är spår av äldre tiders aktiviteter, långt innan platsen användes till begravning av krigsfångar. Det är möjligt att den järnåldersboplats som undersökts strax sydväst om rysskyrkogården sträcker sig in även här, vilket skulle kunna ge indikationer i georadarbilderna.

Eftersom endast 54 gravar på någorlunda sannolika grunder kunnat konstateras inställer sig frågan var de övriga mer 200 fångarna i så fall är begravda? En förklaring är naturligtvis att de också finns på gravplatsen, men att de inte kunnat fångas upp med georadarn, alternativt är de begravda på annan plats. Något som delvis antyds vad gäller de danska fångarna, som enligt Wilhelm Berg (1885) ska vara begravda strax väster om kyrkogården.

I förlängningen finns tankar om att det skulle vara intressant att få veta mer bland annat om det finns skillnader i hanteringen av de döda? Bland fångarna fanns flera olika nationaliteter, förutom ryssar bland annat danskar, holländare och engelsmän. Behandlades dessa annorlunda? För att få svar på dessa frågor krävs en arkeologisk undersökning, något som i dagsläget inte är aktuellt.

Åtgärdsförslag

Fornlämningsområdet för Rysskyrkogården bör utökas till att också omfatta den omgivande vallen och diket, se Figur 15.

FIGUR 20. Serie med bilder visades nivåer från ca 65 till 100 cm djup med tolkningar inlagda. För att kunna göra en analys av bilderna bör de helst ses på en skärm och klickas fram så att man får en rörelse. Prova klicka i Pdf:en i Bilaga 1.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	431-5289-2016
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2016-08-30
Jönköpings läns museums dnr:	63/2016
Beställare:	Grenna museum och Jönköpings läns museum
Fältansvarig:	Lars Winroth, Modern Arkeologi
Fältpersonal:	Lars Winroth och Laila Wing, Modern Arkeologi
Rapport:	Mikael Nordström och Lars Winroth
Fältarbetstid:	2016-09-14
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Jönköpings kommun
Socken:	Visingsö socken
Fastighetsbeteckning:	Visingsborg 3:1
Belägenhet:	Kartblad 64E 3gS
Koordinater:	N 643300 / E 460400
Koordinatsystem:	SWEREF 99 TM
Höjdmodell:	RH 2000, SWEN08
Undersökningsyta:	1250 m ²
Fornlämningsnummer:	RAÄ-nr Visingsö 41:1
Fornlämningstyp:	Ödekyrkogård
Tidsperiod:	1716 - 1719

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Allvin, Jonas. 1993 (1859). *Beskrifning öfver Wista härad uti Jönköpings län*. Gränna: Stift. Grännamuseerna.
- Almquist, Helge. 1942. Ryska fångar i Sverige och svenska i Ryssland 1700–1709. *Karolinska förbundets årsbok*. 1942, s. 38–191.
- 1944. De ryska krigsfångarna i Sverige 1709–1714, del I. *Karolinska förbundets årsbok*. 1944, s. 14–116.
- 1945. De ryska krigsfångarna i Sverige 1709–1714, del II. *Karolinska förbundets årsbok*. 1945, s. 7–76.
- Berg, Wilhelm. 1885. *Visingsö jemte anteckningar om Visingsborgs grefskap*. Göteborg.
- Erman, Bengt & Norgren, Gunnar. 2004. *Begravningskick*. Stockholm
- Jorikson, Håkan. 2006. Granne med fienden?: krigsfångar i Sverige 1700–1721. *Karolinska förbundets årsbok*. 2005, s. 47–148.
- Kardell, Lars. 1997. *Skogshistorien på Visingsö*. Uppsala.
- Schartau, Sigurd. 1916. Tillståndet i Jönköpings län 1697–1721. *Karolinska förbundets årsbok*. 1915, s. 207–245.
- 1916. De ryska krigsfångarna på Visingsborg. *Karolinska förbundets årsbok*. 1915, s. 246–268.
- Villstrand, Nils Erik. 2011. *Sveriges historia. 1600–1721 : [stormaktskrigen, Östersjöväldets uppgång och fall, militärstaten, enväldshärskarna, kung och folk, läskunnighet, kyrkotukt, kvinna och man, nya svenskar, järn, koppar och tjära, svenska kolonier]*. Stockholm.
- Ödeén, Anna. 2009. *Husen i Rökinge: arkeologisk undersökning inför planerad husbyggnation på fastigheterna Rökinge 15:17-18 och inom RAÄ 156, Visingsö socken i Jönköpings kommun, Jönköpings län*. Jönköpings läns museum arkeologisk rapport 2009:30.

Otryckta källor

- Henriksson, Håkan 2016. Ukrainian Cossacks and other prisoners of war in Sweden during the Great Northern War (1700–1721). *Ukraine in Central-Eastern Europe*. — Vol. 16. — K.: Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine, 2016. (https://www.academia.edu/31895948/Ukrainian_Cossacks_and_other_prisoners_of_war_in_Sweden_during_the_Great_Northern_War_1700_1721_).

Arkiv

Jönköpings läns museum.

Uppdragsregistret. Databas över arkeologiska uppdrag i Jönköpings län.

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, FMIS, Fornsök: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>.

Riksarkivet

Krigsarkivet. Militaria, vol. 1524. Lista över samtliga krigsfångar på Vingsborgs slott den 3 maj 1718.

Kartunderlag

Lantmäteriet. ArkivSök. *www.lantmateriet.se*:

Lantmäteristyrelsens arkiv: E127-24:1 Rökinge nr 1-9, avmätning.
Upprättad år 1767 av Nils Esping.

Lantmäteristyrelsens arkiv: E127-24:2 Rökinge nr 1-9, storskifte på inägor. Upprättad år 1803 Jonatan Montelin.

Bilaga 1

Rysskyrkogården på Visingsö

Georadarundersökning av begravningsplats

TEKNISK RAPPORT 16

2016

ModernArkeologi

Rysskyrkogården på Visingsö
Georadarundersökning av begravningsplats
Visingsö, Jönköpings län

Administrativa och tekniska uppgifter

Län Jönköping
 Kommun Jönköping
 Socken Visingsö
 Lokal Rysskyrkogården
 RAÄ-nummer Visingsö 41:1

Koordinater SWEREF99TM
 Höjdmmodell RH 2000, SWEN08

Fältarbetstid 2016-09-04
 Uppdraget utfört av Lars Winroth och Laila Wing, Modern Arkeologi

Uppdragsgivare Gränna Museum och Jönköpings läns museum

GPS för inmätning Sokkia RTK/CPOS med TDS Nomad handdator
 Georadar Sensor & Software, NogginPlus 500 MHz med SmartCart
 Mjukvara Sensor & Software EKKO Mapper 4, 64-bit
 Profilavstånd georadar 25 cm
 Mätspåravstånd georadar 5 cm
 Max djup georadar 80 ns, ca 280 cm
 Uppskattad signalhastighet 7,0 cm/ns
 Antal stackade mätpår 4
 Väder inför och vid undersökningstillfället Uppehållsväder

Modern Arkeologi
Parkgatan 29, 645 61 Stallarholmen, Sverige
Telefon +46 700 624 378
www.modernarkeologi.se

Rysskyrkogården på Visingsö - Georadarundersökning av begravningsplats
Modern Arkeologi teknisk rapport 16, 2016

Författare: Lars Winroth
Omslagsbild: Rysskyrkogården - Fotograf: Laila Wing

Innehåll

Inledning	6
Bakgrund och syfte	6
Metod	6
Undersökningsresultat	7
Undersökningsytan	7
Resultaten	9
Justering av fornlämning	13
Frågor och svar kring resultaten	14
Georadarbilder 0-200 cm djup	15

Till rapporten hör digitalt data för GIS med bland annat georadarbilder för varje 5 cm djup, i steg om 2,5 cm.

Inledning

Bakgrund och syfte

Rysskyrkogården kallas den begravningsplats som under åren 1716-1719 användes för begravning av döda fångar från fånglägret vid Visingsborgs slott. Även om själva begravningsplatsen är känd sedan länge så finns ingen information om dess utbredning eller hur de enskilda gravarna är lagda. I syfte att försöka få mer information om detta utfördes under hösten 2016 en georadarundersökning av begravningsplatsen.

Metod

Vid kartering med georadar mäter man i parallella linjer, så kallade profiler. En odometer på georadarenheten registrerar profilens längd. För varje 5 cm i profilen sänder georadarenheten ut flera vertikala radarpulser och registrerar tiden och styrkan hos ekon från olika lager i marken, så kallade mätspår. Genom att uppskatta signalhastigheten i marken kan tiden omvandlas till djup i centimeter. Mätspåren lagras temporärt i en datorenhet på georadarmaskinen innan överföring till dator för analys.

Över hela undersökningsytan läggs profiler parallellt, vanligtvis med 25 cm avstånd. Ett mindre profilavstånd ger ett resultat med högre upplösning men tar också längre tid att genomföra. Det är av yttersta vikt för kvaliteten på resultatet att odometern kalibreras regelbundet och att profilerna placeras korrekt enligt plan i undersökningsytan. Eftersom georadarantennen i princip måste ligga mot underlaget är det också viktigt att undersökningsytan är jämn och fri från hinder. Gräs bör vara klippt och åkermark måste vara jämn utan fåror. Varje ythinder innebär extra arbete med brutna profiler som i sin tur medför merkostnader samt negativ påverkan på kvalitet. Vädret kan påverka hur djupt radarsignalen når. Långvarigt regn ger mycket vatten i marken som har en dämpande effekt på radarsignalen. När datainsamlingen är klar bearbetas informationen i flera specialiserade programvaror, där alla mätspår läggs ihop i en 3D-modell ur vilken man skapar en mängd centimetertjocka djupskivor över hela undersökningsytan. Djupskivorna georefereras i GIS-system för vidare tolkning och rapportering.

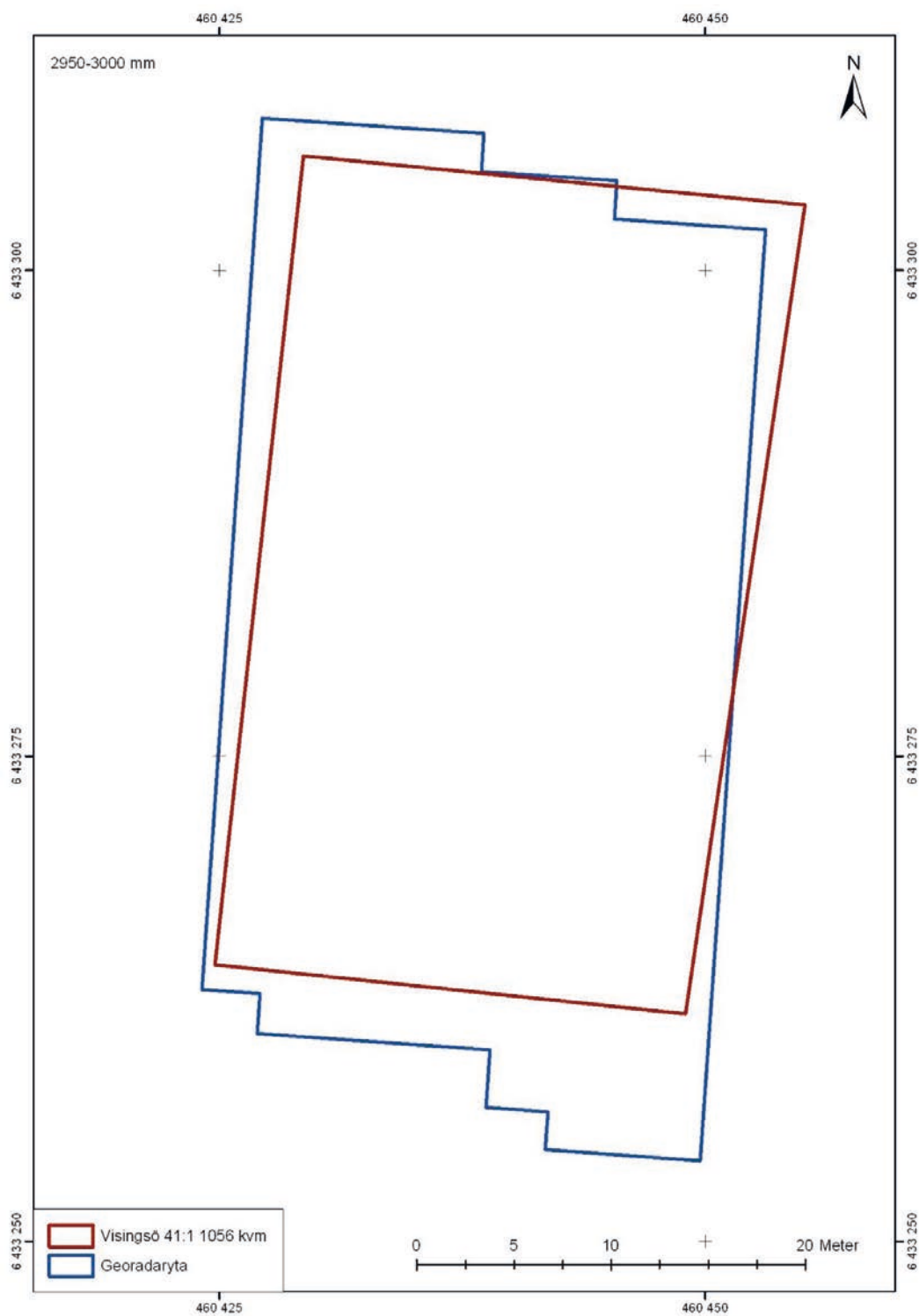
Radarmätningen vid Rysskyrkogården skedde med ett maximalt djup av 2,8 meter och den genomsnittliga signalhastigheten i marken uppskattades till 7,0 cm/ns. Markens signaldämpande egenskaper begränsade det för tolkning användbara djupet till ca 2,0 meter. Under arbetets gång togs preliminära resultat fram som underlag för eventuell anpassning av karteringsytan och kontroll av kvalitet.

All inmätning och utsättning gjordes med en Swepos-kopplad RTK-GPS med en noggrannhet på cm-nivå.

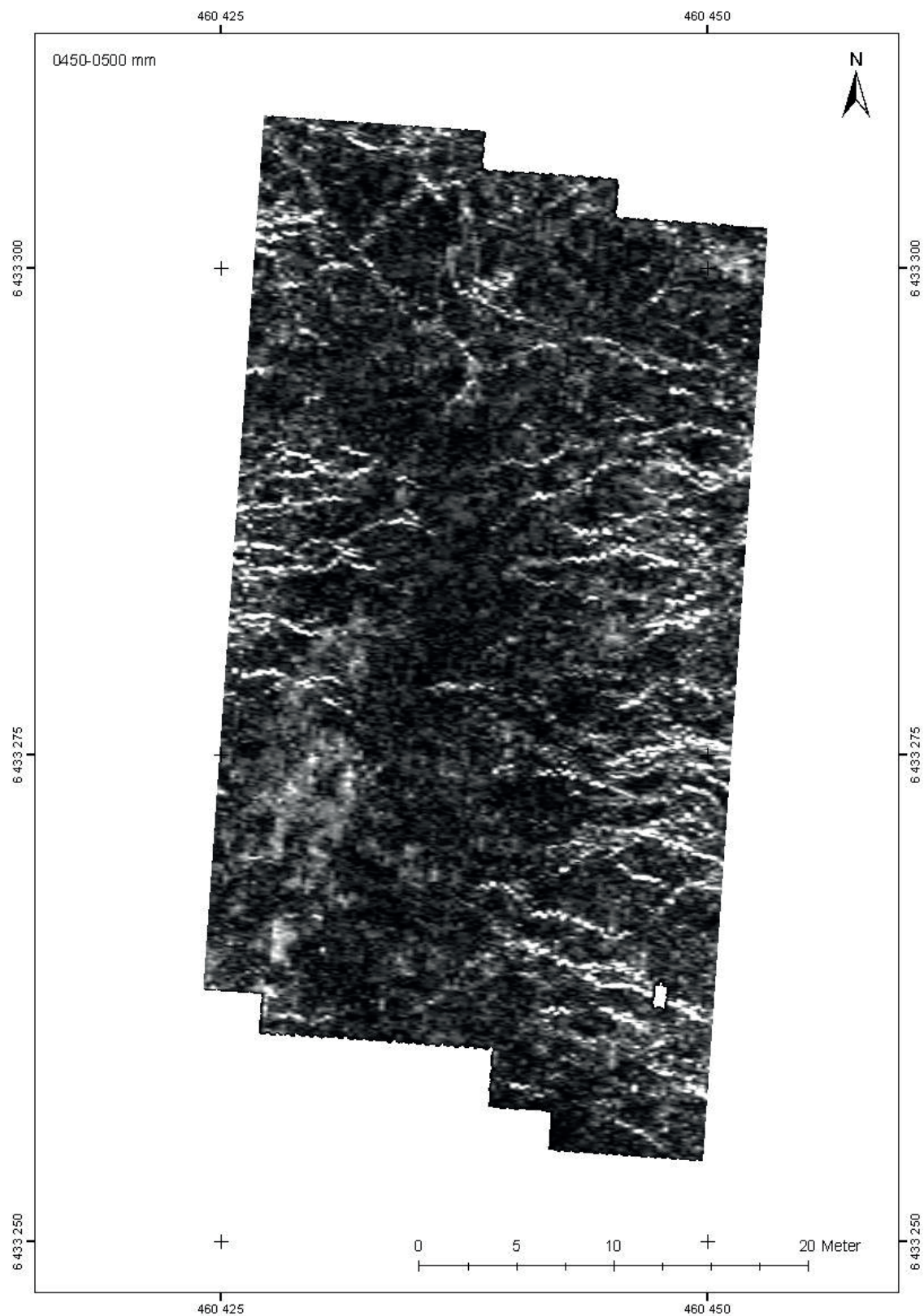
Undersökningsresultat

Undersökningsytan

Undersökningen omfattar cirka 1250 kvadratmeter med georadar, se figur 1. Den något ojämna ytan består av klippt gräs med endast ett mindre stenhinder. Runtom ytan växer större lövträd med rotsystem sträcker sig långt in i undersökningsytan, se figur 2.

Figur 1. Undersökningsområdet och fornlämningen Visingsö 41:1

Figur 2. Rötter från omgivande träd, 45-50 cm djup. Rötter ger med sitt vatteninnehåll blixliknande mönster i resultaten från en georadarundersökning.

Resultaten

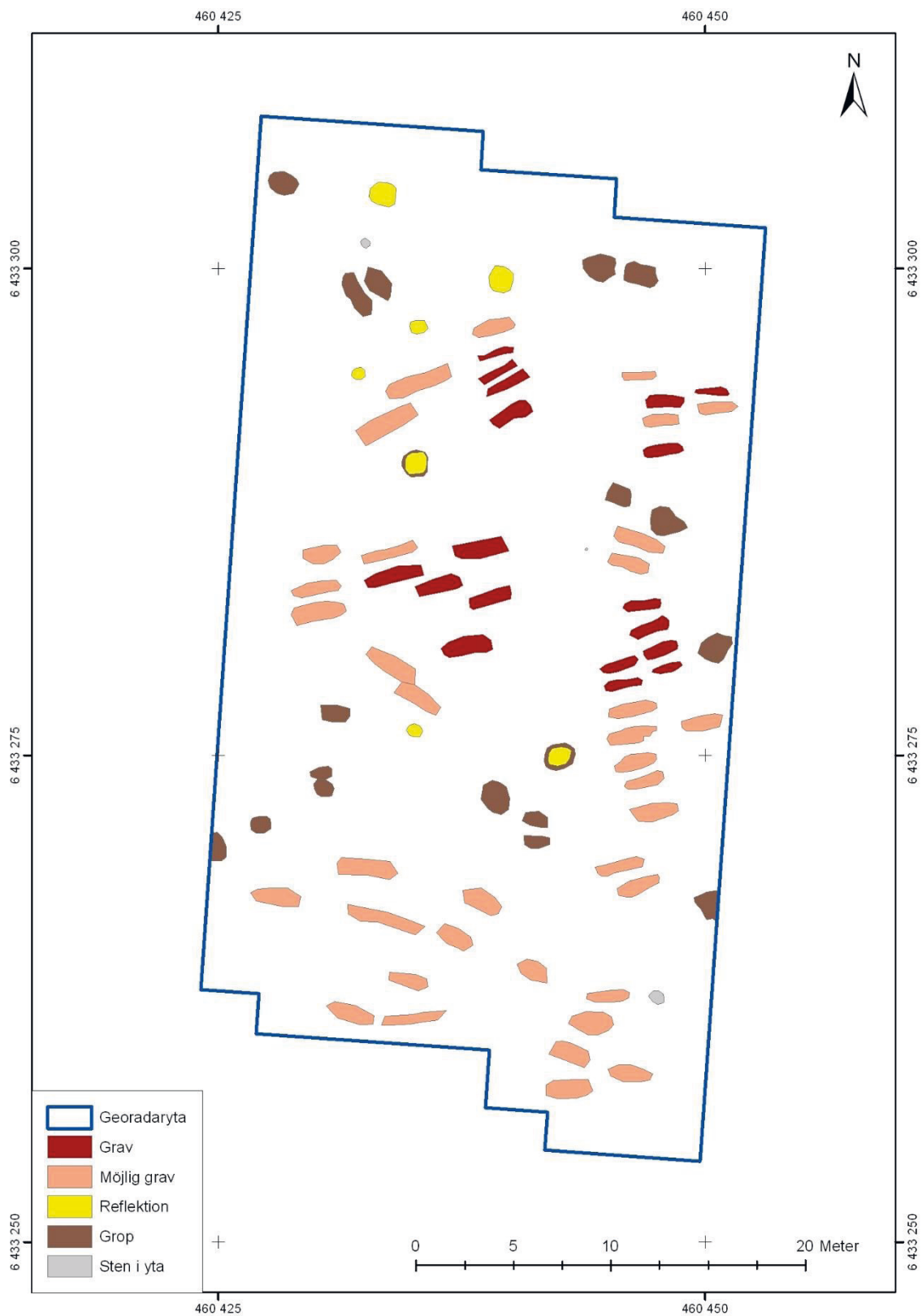
Större delen av undersökningsytan täcks av rötter från kringliggande lövträd. Rötterna ger med sitt vatteninnehåll blixliknande mönster och kan ses från 10-70 cm djup. Omfattande rotsystem försvårar tolkningsarbetet och kan i vissa fall ge mönster som felaktigt tolkas som fornlämning.

I tolkningsprocessen har tydliga nedgrävningar i öst-västlig riktning, med storlek kring 1x2 meter tolkats som grav. I det fall nedgrävningen har varit något otydlig, eller störts av rötter så har den tolkats som möjlig grav. Nedgrävningar av annan storlek eller riktning har tolkats som grop. En tydlig friliggande reflektion, som troligtvis inte är av geologisk natur, har tolkats som reflektion

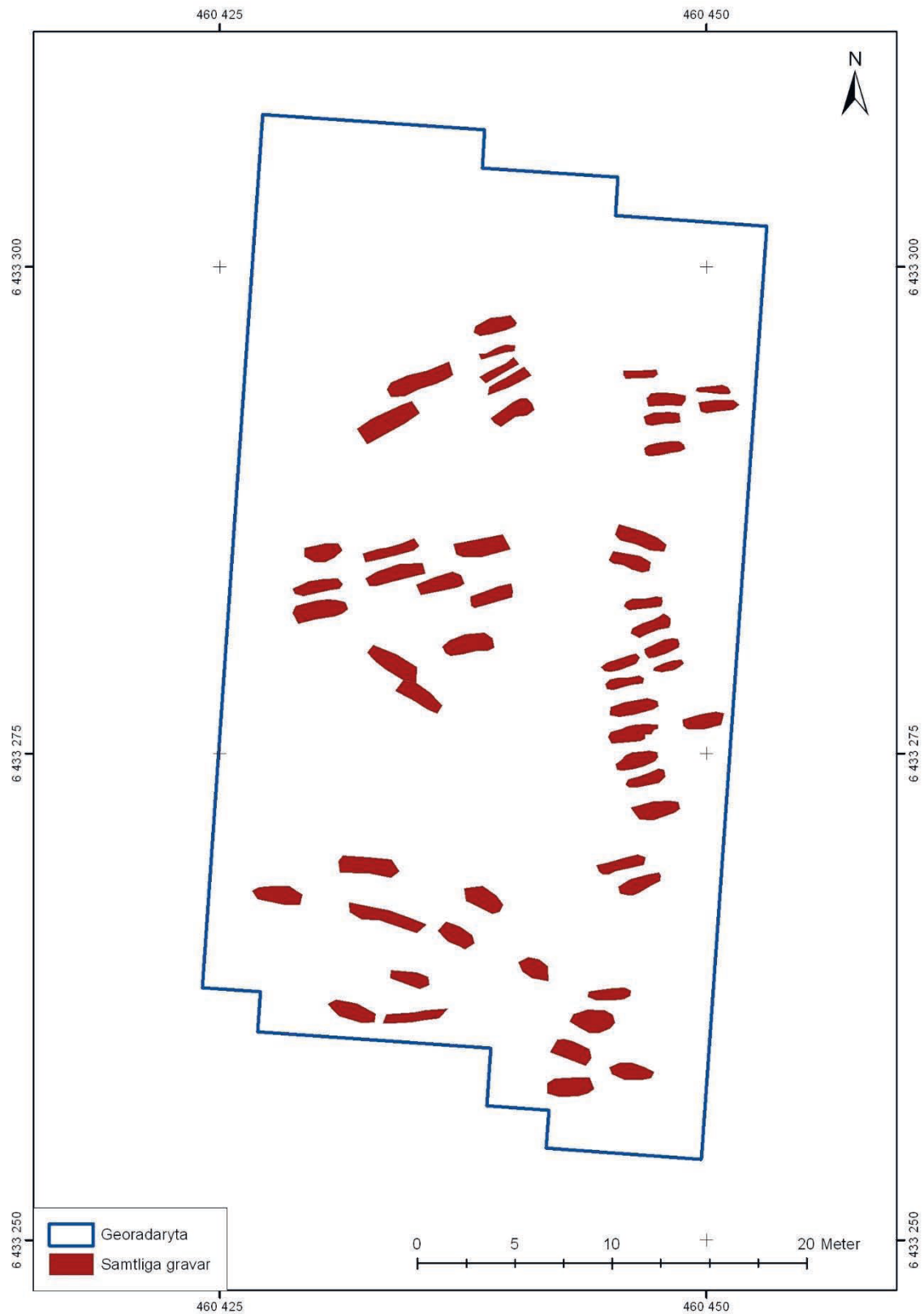
Totalt har 54 stycken gravar tolkats i resultaten, fördelat på 18 stycken tydliga gravar, och 36 stycken möjliga gravar, se figur 3. Gravarna är placerade i grupper och i ytans östra sida även i linjer. Djupet från ytan är kring 1 meter och samtliga gravar saknar reflekterande material, såsom en kista. Se figur 5 för exempel på hur tydligt kistgravar reflekterar jämfört med gravarna vid Ryskyrkogården. Gravarnas relativt ordnade placeringar och alltigenom lika djup borde tyda på att gravsättningarna har skett med viss samordning och kännedom om tidigare gravars placering och djup. Gravarnas centrum är förskjutet mot undersökningsytans östra del, vilket möjligtvis betyder att gravarna fortsätter utanför undersökningsytan. I så fall kanske även förbi den östra vällen. För redovisning av samtliga gravar för sig, se figur 4.

Över hela undersökningsytan finns en större mängd gropar. Även om det mest sannolika är att detta är spår av borttagna träd så kan det inte uteslutas att vissa har med begravningsplatsens användning att göra. Framförallt två gropar, kring undersökningsytans mitt, som i botten har något som kraftigt reflekterar. Groparna är cirka 1 meter i diameter och drygt en meter djupa. Troligtvis är det sten som reflekterar i botten, men det skulle också kunna vara metall.

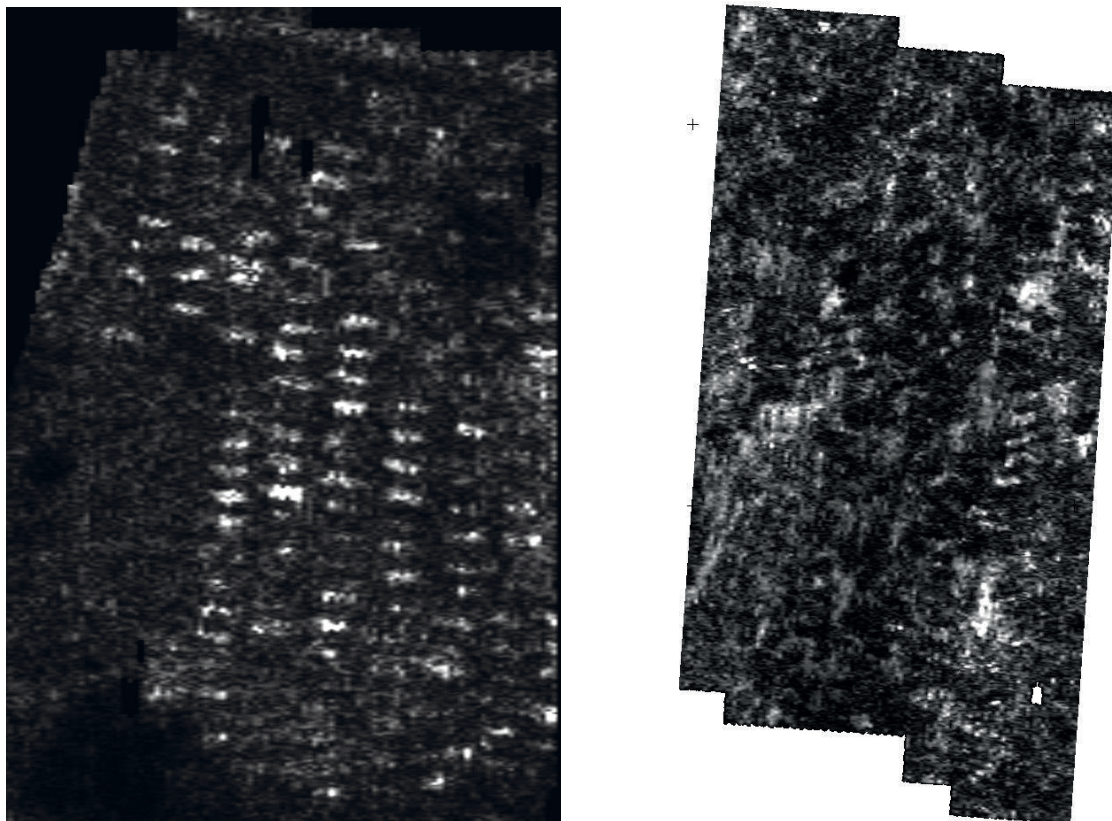
Det bör noteras att även om georadarundersökningen har fokus på begravningsplatsens lämningar, så är det inte otänkbart att vissa av tolkningarna, framförallt gropar, är spår av äldre tiders aktiviteter, långt innan platsen användes till begraving av Visingsborgs slotts fångar.

Figur 3. Samtliga tolkningar.

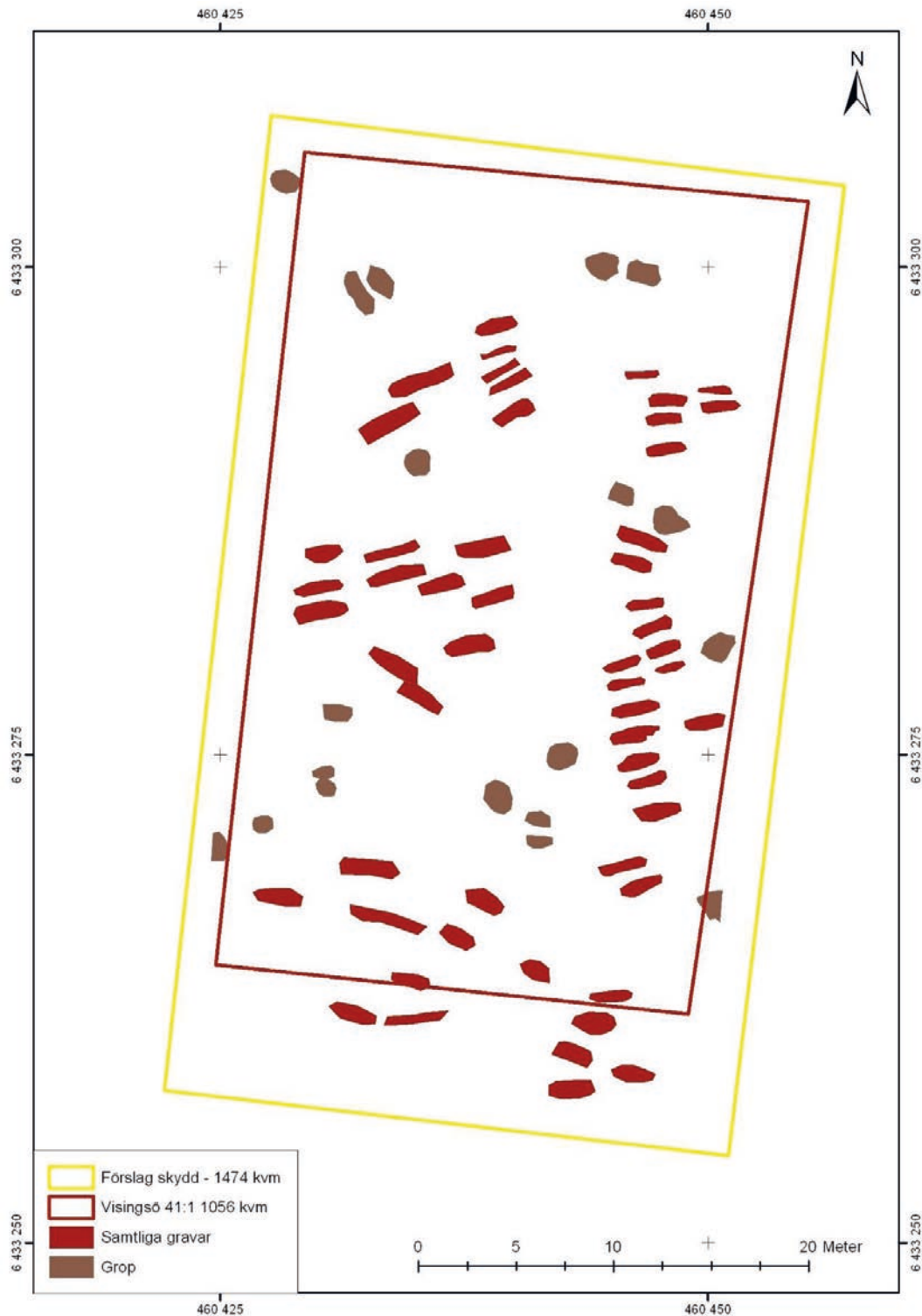
Figur 4. Samtliga gravar, 54 stycken.

Figur 5. Exempel på hur kistgravar, till vänster (Modern Arkeologi, Georadarundersökning vid Finja kyrkogård, Teknisk rapport 13, 2013), reflekterar vitt i georadarresultat, jämfört med gravarna vid Rysskyrkogården, till höger 70 cm djup, som sannolikt inte innehåller kistor och kan ses som mörka avtryck mot en bakgrund av reflekterande geologi.

Justering av fornlämning

Av resultaten ser man att nuvarande fornlämning Visingsö 41:1 inte täcker begravningsplatsen tillräckligt väl. En justering bör göras, framförallt på den södra och östra sidan. Med en utökning från 1056 till 1474 kvadratmeter, enligt figur 6, avspeglar fornlämningen bättre begravningsplatsens utbredning.

Figur 6. Förslag utökat skydd.

Frågor och svar kring resultaten

Går det att se några gravar i undersökningsytan?

- Ja, det finns en mängd mer eller mindre tydliga gravar i undersökningsytan. Till viss del är de döda lagda i rader.

Finns det gravar utanför nuvarande fornlämning Visingsö 41:1?

- Ja, det finns spår av möjliga gravar utanför fornlämningens södra sida. Det finns också gravar utmed den östra sidan, som troligtvis sträcker sig utanför fornlämningen.

Är dagens vall runt begravningsplatsen samtida med gravarna?

- Utifrån gravarnas placering får man känslan av att vallen har tillkommit vid ett senare skede än gravarna. Det är möjligt att det finns gravar under den östra vallen. Kanske fortsätter gravarna även öster om vallen.

Går det att se hur djupa gravarna är?

- Ja, de flesta gravar är lite drygt 1 meter djupa. De djupaste reflektionerna är från grävda gropar med ett stenliknande material som ligger i botten på ca 110-150 cm.

Hur arbetar man bäst med resultaten?

- Genom att arbeta aktivt med bilder och datafiler får man ut mest av resultatet. Vid undersökningar brukar det vara av stort värde att återvända till resultatbilderna under tiden undersökningen pågår, för att på så sätt få stöd och hjälp av resultaten löpande. Georadarbilder, sk time slices eller djupskivor, gör sig bäst i en stationär dator, där färgnyanserna framträder bäst. Man bör undvika att skriva ut bilderna, eftersom skrivare inte har det färgdjup som krävs. Tolkningar kan med fördel skrivas ut och/eller användas i GIS och CAD för vidare bearbetning i olika sammanhang.

Hur exakt är positionerna i resultatet?

- Samtliga positioner inmätta med en RTK-GPS med centimeternoggrannhet. Till det kommer positioneringsnoggrannhet hos georadarenheten på ca 5 cm. Ojämnheter i markytan ger också en viss avvikelse. Det totala felet bör vara inom +/- 10 cm.

Hur tätt mäter en georadar? Vad är upplösningen?

- Med 4 profiler per sidometer och 5 cm mellan mätspårerna blir upplösningen 80 mätspår per kvadratmeter. Dessa 80 mätspår kan skivas i 5 cm tjocka skivor i steg om 2,5 cm från 0 till 200 centimeter.

Hur exakt är djupangivelsen?

- En georadar mäter djupet i nanosekunder, vilket inte är särskilt praktiskt för människor att hantera. Därför räknar man om signaltiden till centimeter genom att uppskatta en genomsnittlig signalhastighet för hela undersökningsytan. Djupet blir därmed en uppskattning, medan det relativa djupet är alltid korrekt, d.v.s. att något ligger över eller under något annat i resultatet.

I september 2016 utfördes en georadarundersökning av Rysskyrkogården på Visingsö. Rysskyrkogården är närmast rektangulär och ungefär 42 × 25 meter stor, och begränsas av en låg jordvall.

Rysskyrkogården användes som begravningsplats för de ryska krigsfångarna på Visingsö åren 1716–1718. Sammanlagt beräknas ungefär 2000 personer ha varit krigsfångar på Visingsö. Av dessa dog drygt 300 personer, varav flertalet var ryssar, men också ukrainska kosacker och danskar mfl. Men frågan är om de andra krigsfångarna av andra nationaliteter och trosuppfattningar också begravdes på Rysskyrkogården.

Totalt har 54 gravar bedömts kunna tolkas i georadarbilderna, fördelat på 18 tydliga gravar, och 36 möjliga gravar. Gravarnas relativt ordnade placeringar och alltigenom lika djup borde tyda på att gravsättningarna har skett med viss samordning och kännedom om tidigare gravars placering och djup.

Över hela undersökningsytan finns en större mängd gropar. Även om det mest sannolika är att detta är spår av borttagna träd så kan det inte uteslutas att vissa har med begravningsplatsens användning att göra.

Det bör noteras att även om georadarundersökningen har fokus på begravningsplatsens lämningar, så är det inte otänkbart att vissa av tolkningarna, framförallt gropar, är spår av äldre tiders aktiviteter, långt innan platsen användes till begravning av krigsfångar.

Eftersom endast 54 gravar på någorlunda sannolika grunder kunnat konstateras inställer sig frågan var de övriga mer 200 fångarna i så fall är begravda? En förklaring är naturligtvis att de också finns på gravplatsen, men att de inte kunnat fångas upp med georadarn, alternativt är de begravda på annan plats.